

**Azərbaycan Respublikasının
Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin
İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu**

Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği

AMEA Fəlsəfə İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi,
dosent, fəlsəfə üzrə fəlsəfə
doktoru Faiq Ələkbərli

II Yazı

Y.V.Çəmənəmzinin Türki fəlsəfi fikrini bu formada "Avesta" və "Veda"ya bağlaması məntiqə uyğun deyildir. Çünki burada bəhs olunan "Məlik Məmməd" nağilinin özü də İran-aryançı zərdüştilərə təhrif olunmuş, Türki düşüncəsindən kənara səpdirilmişdir. Bu baxımdan Çəmənəmzinin əvvəlcə "Məlik Məmməd" nağili ilə "Avesta" fəlsəfəsini eyniləşdirməsi, üstəlik tək Tarrıçılığı Sami irqinə aid etməsi, daha sonra da Zərdüşti və onun "Avesta"sını Azərbaycan mədəniyyəti ilə əlaqələndirməsi doğru sayıla bilməz. O, yazırdı: "Məlik Məmməd"ləki mücadilə haqq və işığın həkəmənliliyi ilə nəticələnir. "Avesta"-nın fəlsəfəsi də bundan ibarətdir. Sami irqindən zühur etmiş dinlərin (yəhudilik, xristianlıq və müsəlmanlıq) tövhidi zərdüştilikdə yoxdur. Vəhdət əvəzində ikilik kainatda ikilik var və mübarizə hər şeyə əsas olaraq vəz olunmuşdur. Bu mübarizə gətirdikə inkişaf edib böyüyür və axırda qararlığın, div və əjdahaların, paxil vücudlarının yox olub, yer üzündən qaib olması ilə qurtarır. Zərdüştilikdə dini məktərə dünyada əbədi bir həyat, əbədi işıq, əbədi istirahət və səadət təmin etməkdir. Lakin buna mane olan qara qüvvələr var".

Doğrudur, o, bezen etiraf edirdi ki, "zərdüşti fəlsəfə və etiqaadından doğma nağıllarımız yalnız dil etibarilə türkəşmişlər". Deməli, onun düşüncəsindən çıxış etsək, birincisi qədim Azərbaycan xalqına aid nağıllar "zərdüşti fəlsəfə və etiqaadından doğur", ikincisi nağıllar dilcə türkəleşir mahiyyətə yox, üçüncüsü tərəfdən isə nağılların qaynaqları olan zərdüştlük farslara da aid olunmur. Maraqlıdır ki,

Deməli, onun sözlərindən belə anlaşılır ki, üç min il bundan öncə Azərbaycanda məskən salan muğlar zərdüştlüyün, Novruz bayramının yaradıcısı olmuş, Midiyaya qədər və Midiya dövründə həm hakimiyyəti, həm də ruhani sahəni idarə etmişlər.

Çəmənəmzinli eyni formada "Novruz" bayramını da İran-Aryan mədəniyyətinə deyil Azərbaycan mədəniyyətinə aid edib, hətta iddia edir ki, ümumiyyətlə "İran mədəniyyəti"ni Midiya və Azərbaycan yaratmışdır. O, yazırdı: "İran mədəniyyətinin Midiya və bilasə Azərbaycan yaratmış və Midiya səltənəti münqəriz olduqda bu mədəniyyət zərdüştlüklə bərabər İrana keçmiş və esrlərə pars səltənəti ilə yan yana azərilər (muğlar) məmləkətin ruhani və mədəni həyatını idarə etmişlər. "Novruz" və başqa adətlərimiz də o zamanlardan qalmadı. "Novruz" adətinə "Avesta"da rast gəlmiriksə də, fəlsəfəsi tamamilə oradan alın-

Yusif Vəzir Çəmənəmzinli və Azərbaycan mədəniyyəti

mışdır".

Buradan belə anlaşılır ki, Çəmənəmzinli zərdüştlüyü, nağılları, Novruz bayramını azəri ya da muğ adlandırdığı qövmin adına çıxmış, Midiyanın süqutundan sonra parsların hakimiyyət başına keçməsinə baxmayaraq, ancaq ruhani və mədəni həyatın yene də muğların (azərilərin) əlində qaldığına inanmışdır.

Beləliklə, Çəmənəmzinliyə görə atəşperəstlik və zərdüştlük kimi təlimlər Midiya dövründə, ya da ondan öncə meydana çıxmış, əsas ideoloqları isə muğlar olmuşdur. Onun fikrincə, Zərdüşt də Aranda muğlar arasında dünyaya gəlmiş, "Avesta" və atəş-

perəstlik də Azərbaycanda yaranmışdır. Ona görə, bu baxımdan qədim Yunan fəlsəfəsinə ciddi təsir göstərən dünyanın dörd: od, su, hava və torpaq kimi ünsürlərdən ibarət olması nəzəriyyəsi də farslara/parslara deyil, qədim Azərbaycan xalqı olan muğlara, onların muğlar təliminə aid olunmalıdır. Sadəcə, yunan tarixçiləri başda Herodot olmaqla, Əhəmənilər dövründə parslar hakimiyyət başında olduğu üçün, bu fəlsəfəni parsların ya da İnanın adına çıxmışlar. Çünki Çəmənəmzinliyə görə, Midiyanı məhv edən parslar, çox keçmədən Midiya və Azərbaycanın din və ayinlərini, o cümlədən dörd ünsürlə (od, su, hava

Deməli, onun sözlərindən belə anlaşılır ki, üç min il bundan öncə Azərbaycanda məskən salan muğlar zərdüştlüyün, Novruz bayramının yaradıcısı olmuş, Midiyaya qədər və Midiya dövründə həm hakimiyyəti, həm də ruhani sahəni idarə etmişlər. An-

suf ki, Çəmənəmzinli bunu dərinəndə idrak edə bilmədiyini üçün irançı zərdüştlüyü muğların/muğların təlimi ilə eyniləşdirərək qədim Azərbaycan Türk xalqına aid etmişdir.

Çəmənəmzinli bir tərəfdən muğlar və muğların təlimini Azərbaycan xalqına aid etməkdə haqlı olsa da, ancaq muğları daha sonra zərdüştlük və onun "Avesta"sı ilə tamamilə eyniləşdirməsi doğru deyildir. Eyni zamanda, o, muğların və onların təliminin Azərbaycan Türk xalqı və onun milli fəlsəfi fikir tarixi ilə nə dərəcədə bağlı olub-olmaması kimi məsələlərə isə dərinəndə aydınlıq gətirməmişdir. Ancaq bütövlükdə məlum olur ki, Çəmənəmzinli azəri ya da muğ adlandırdığı xalqın kökünü, o cümlədən zərdüştlüyü türklərə aparıb çıxartmışdır. Bizcə, bu səbəbdən də Çəmənəmzinlinin çağdaşı

prinsipindən çıxış edən türkçülərin eksəriyyəti də mümkün olduğu qədər, "xalqın tarixini qədimləşdirmə" prosesinə uyğun olaraq onu zərdüştlüklə, atəşperəstliklə bağlayıb, Zərdüştün də ya Türk olmağını, ya da ən azından Midiyada, ya da Azərbaycanda doğulduğu (yeni buna inanaların düşüncəsində) üçün azərbaycanlı olduğunu əsaslandırmağa çalışırdılar. Çəmənəmzinli də, məhz "azərilik" nəzəriyyəsinə uyğun olaraq muğları və Zərdüşti əsasən "azəri", midiyalı, bəzi hallarda da Türk kimi qəbul etmişdir.

Bu baxımdan Çəmənəmzinli Sovet Azərbaycanı dövründə yazdığı "Qızlar bulağı" adlı romanında da zərdüştlüyün, atəşperəstliyin yaradıcısı saydığı Midiyanın aparıcı tayfalarından biri olan muğları/muğları qədim

olmuş Əmin Abid yazırdı ki, onun Zərdüşti türk zənn edib, azərbaycanlıları da atəşperəst olaraq qələmə alması, üstəlik "azəri" sözünü türklüyə aid etməsi kökündən yanlışdır. "Bu vaxta qədər edilən tədqiqatlar əsasında: birisi qədim dövrlərdən zamanımıza; o biri zamanımızdan əski esrlərə doğru yürüyən iki hərəkət xətti hiss edilməkdədir. Yalnız Azərbaycan kəliməsi etrafında döndürülən hər iki xəttin gəlib dayandığı bir nəticə nöqtəsi var: qurduğumuz dövlətin həqiqi adı "Azərbaycan" və bu dövlətin hakim olduğu yerlərdə oturan türklər (şimali-qərbi "İran"da yaşayan türklər kibi) "azəri"dir;

Azərbaycanın yerli xalqı hesab etmiş, eyni zamanda onların parslar, iskitlər, misirlilər, yunanlar, babililər, yəhudilərlə münasibətlərindən bəhs etmişdir.

Bu bedii esərdə ən çox diqqəti çəkən odur ki, Çəmənəmzinliyə görə, öncə zərdüşti inancını muğlar arasında atəşperəstliyin bəzi ayin və adətlərinə (məsələn, yaxın qohumlarla evlənmək, ölünü basdırmamaq və s.) etirazlar olub dəyişikliklər edilmiş, daha sonra da başqa xalqlarla, özəlliklə də turanlı iskitlərlə qaynaşmış-qarışma baş vermişdir. Guya, zərdüşti inancını oturaq, yerli muğlar, ya da azərilər iskitlərlə xaqanlıqdan, köçərlikdən, döyüş-kənlikdən və xüsusi əmlaka rəğbətindən uzaqlaşdıraraq xeyli dərəcədə özləri kimi oturaq həyata və ictimai əmlaka alışdırma bilmişlər.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bu esərini Sovet Azərbaycanı dövründə yazan Çəmənəmzinli bir tərəfdən Azərbaycan xalqının kökünü farslardan uzaq tutub muğ/mağ mənşəli hesab etdiyi Midiyaya və türk mənşəli iskitlərə, eləcə də onların dini-fəlsəfi təfəkkürünə bağlamağa çalışdığı halda, digər tərəfdən kommunizm təliminə uyğun olaraq sosial bərabərlik məsələsinə də ən olana çıxartmağa çalışmışdır. O, yazırdı: "Ümumi qəbilə xalqı səhər tezdən işə çıxar: kimi itxıya, kimi bağ-bağçaya gedər. Daimi vəzifə yoxdur, vəzifələr dəyişilir. Dünən hərəm ağası ilə tarlada çalışdıq, bu gün isə ilxıda idik... Səadət şəxsi "mən"dən, şəxsi təmayüldən, şəxsi arzudan əl çəkərək ümumi "mən"liyə, ümumi təmayülə və ümumi arzuya xidmət etmək deməkdir".

Beləliklə, Çəmənəmzinlinin milli fəlsəfi fikri tarixi ilə bağlı aparıcı tədqiqatları ümumiləşdirərək hesab edirik ki, o, muğları, muğların təlimini tamamilə zərdüştlüklə eyniləşdirməkdə, eləcə də Qərb tarixçiliyinin təsiri altında Türk-Turan mənşəli iskitləri köçəri və yəhşi kimi qələmə verməkdə səhvlərə yol vermişdir. Doğrudur, Çəmənəmzinli haqlı olaraq muğları, midiyalıları bimaralı şəkildə irandillilərdən, o cümlədən farslardan da uzaq tutmuşdur. Ancaq bütün bunlarla yanaşı, onun daha çox irandillilərə, o cümlədən farslara aid edilən qeyri-əxlaqi adətləri (məsələn, yaxın qohumlarla evlənmək, ölünü basdırmamaq və s.) muğlara aid edib, ancaq sonralar muğların bundan üz döndərməsini yazması da, çox ziddiyyətli dir. Bütün hallarda, o məsələdə Çəmənəmzinli ilə razılıq ki, məhz Muğların fəlsəfəsi yunan, fars, yəhudi, qibtli və digər xalqların dünyagörüşünə xeyli dərəcədə təsir göstərmişdir.

Aneaq Zərdüşt və zərdüştilər fars Əhəmənilərin Midiya üzərində xaincəsinə hakimiyyəti ələ keçirməsindən sui-istifadə edərək dini-fəlsəfi dünyagörüşdə ciddi təhriflərə əl atmışlar. Bununla da Midiyaya və Muğlara aid dini-fəlsəfi təlim çox keçmədən farsçı zərdüştilərin assimilyasiyasına uğramış, yeni bir şəkil almışdır. Çox təəssüf ki, Çəmənəmzinli bunu dərinəndə idrak edə bilmədiyini üçün irançı zərdüştlüyü muğların/muğların təlimi ilə eyniləşdirərək qədim Azərbaycan Türk xalqına aid etmişdir

azərilər də atəşperəstlik sistemi ilə əlaqədardır".

Yeri gəlmişkən, Çəmənəmzinli Azərbaycan Türk xalqının qədim əcdadı hesab etdiyi muğlar, ya da azərilər, eləcə də onların dini-fəlsəfi dünyagörüşü ilə bağlı məqalələri və bedii esərləri Sovet Azərbaycanı dövründə qələmə almışdır. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, bu dövrdə Sovet Rusiyasının ideoloqları da hələlik, Azərbaycan türklərinin türklüyünün, müsəlmanlığının üstündən bir çox səbəblərə görə, qəti xətt çəkə bilmədikləri üçün daha çox "azərilik" nəzəriyyəsi adı altında oyun oynayıb "xalqın öz tarixini qədimləşdirmə" niyyətinə uyğun olaraq zərdüştlüyün, atəşperəstliyin təbliğinə şərait yaradırdılar. 1918-ci ildə qurulan yeni Türk dövlətinin adı "Azərbaycan" adlandırılması

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə çap olunur